

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Доц. д-р Росица Лельова Assoc. Prof. Rositsa Lelyova, PhD
Институция Affiliation	Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences
Заглавие Title	В НАВЕЧЕРИЕТО НА ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ 1912 ГОДИНА: СЪЕДИНЕНИЕ И РАЗЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЛАЕТИТЕ. СЛУЧАЯТ СКОПИЕ ON THE EVE OF THE PARLAMENTARY ELECTIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1912: UNITY AND DISUNITY OF THE BULGARIANS IN THE VILAYETS. THE CASE IN SKOPJE
Страници Pages	305–321
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-305/

В НАВЕЧЕРИЕТО НА ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ 1912 ГОДИНА: СЪЕДИНЕНИЕ И РАЗЕДИНЕНИЕ НА БЪЛГАРИТЕ ВЪВ ВИЛАЕТИТЕ. СЛУЧАЯТ СКОПИЕ

Доц. д-р Росица Лельова

*Институт за исторически изследвания
– Българска академия на науките*

Резюме: Младотурският преврат от юли 1908 г. слага край на абсолютисткия режим на султан Абдул Хамид II и открива пътя на конституционната ера в Османската империя. Сформира се парламент, в който има представители на отделните националности, включително и на българската. Големите надежди на населението за истински „хюриет“ (свобода) обаче остават излъгани и новата власт разкрива същинските си цели, а именно суспендиране автономията на немюсюлманските общини и създаването на единна отоманска нация. Това естествено води до конфронтация на християнските народности с младотурците. В навечерието на вторите парламентарни избори през пролетта на 1912 г. Екзархията поема отговорността за участието на сънародниците ни в предстоящите парламентарни избори. Недоволството от политиката на младотурската власт води до сближение между Българската екзархия и Цариградската патриаршия и ориентирането им към либералната опозицията в предизборната борба. В Скопие обаче митрополията не се съобразява с екзархийските постановления и дава подкрепата си на управляващите от комитета „Единение и прогрес“. Това предизвиква сериозен сблъсък със Скопската изборителна комисия, която поема грижата около организацията на изборния процес. Санджашкият събор в града приема общонационалната изборна платформа и издига двама български кандидат-депутати като част от опозиционната листа. Сблъсъкът на виждания и липсата на единодействие сред българското скопско общество води до неизпълнение на поставените от Екзархията цели, загуба за кандидатите на опозицията

и избирането в парламента само на един български депутат от Скопски санджак.

Ключови думи: Османска империя; парламентарни избори 1912; Скопие; Българска екзархия; Скопска митрополия; кандидат-депутати.

Юли 1908 г. е повратен момент в историята на Османската империя – младотурският преврат слага край на абсолютисткия режим на султан Абдул Хамид II. Настъпва дългоочакваната от населяващите европейските вилаети народности конституционна ера, в която те, съгласно множеството лозунги и обещания, ще живеят сред „свобода, братство и равенство“, без разлика на етнос и вероизповедание. Гаранция за това ще бъде основният закон в държавата – конституцията, а парламентът, в който ще има представители на всички народности, ще приема закони, защитаващи техните права и интереси. В първите месеци въодушевлението е всеобщо, а очакванията са за бъдещ просперитет на всички. Българите не правят изключение, въпреки че политическите промени в империята не се посрещат еднозначно от различните национални фактори. Наред с пълната безкритичност на реформаторското крило („левица“) във Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) стои скептицизмът на умереното крило („центристи“), а също и трезвостта на Екзархията. Дългогодишният опит и дълбокото разбиране за същността и традиционните похвати на османската власт през годините стоят в основата на скептицизма. Оказва се, с право. След първоначалната еуфория, смекчаване на ситуацията, разширяване правата и свободите на християнските народности в империята, още от средата на 1909 г. се разкрива истинската същност на младотурското управление. Вече не просто прозират, а са изложени съвсем явно целите им да суспендират автономията на немюсюлманските общини. Вижданията на комитетата „Единение и прогрес“ за бъдещето на държавата са свързани с османизацията и са в противоречие с очакванията на националните движения. Те не предвиждат административна автономия на отделните области, а обратното – постепенно претопяване и сливане под флага на отоманизма и единната отоманска нация. При това явно разкриване на картите на новата власт конфронтацията с християнските народности е неизбежна.

Но как се стига до вторите парламентарни избори в Османската империя през 1912 г.? За изясняване на ситуацията е необхо-

димо да се направи кратка ретроспекция на изминалите четири години от управлението на младотурците под мотото на конституционализма и парламентаризма.

В новата обстановка в империята резонно настъпва легализиране на националните революционни движения, включително и българското. Четите на Вътрешната революционна организация прекратяват въоръжената си дейност. Появяват се легални партии, които имат възможност да се изявят на политическата сцена. Това е крачка и към модернизацията на империята.

Съюзът на българските конституционни клубове (СБКК) се учредява през септември 1908 г. по инициатива на българската местна интелигенция във вилаетите с активното участие на дейците на умереното крило на ВМОРО. Екзархията и църковните общини са сериозно представени в него. СБКК се очертава като най-масовата национална политическа организация в европейските вилаети. Гравитира към „десницата“ и изразява нейните възгледи, като в основата стои идеята за съхраняване на българската национална идентичност¹. Постигане на областно самоуправление на Македония е респектиращата цел, която се поставя в програмните документи. Естествено е и положителното отношение към Екзархията, защитата на нейните права и привилегии и адмирирането на ролята ѝ за осъществяването на политическите промени в империята².

Месеци по-късно, в началото на 1909 г. „левицата“ във ВМОРО също създава политическа партия – Българска народно-федеративна партия (БНФП), която е временно обединително звено на вътрешно разединеното ляво крило. Замислена е като национална секция, но си поставя амбициозната цел да положи основите на демократична политическа организация на всички националности в Османската империя. В нея са представени както дейците около Яне Сандански, така и лица, симпатизиращи на социалистическите идеи в България като Д. Влахов и А. Томов.

¹ **Първанова, Зорка.** Между неосъществения Хюриет и неизбежната война. Националните движения в Европейска Турция и младотурският режим 1908-1912. София: ИК „Хеликон – Петър Добрев“, 2002, 97-98. Стимул за създаването на конституционните клубове са и усилията на комитета „Единение и прогрес“ да привлече населението в защита на новия конституционен режим. Независимо от желанието на младотурците обаче да ги ангажират със своята програма, конституционните клубове се оформят като „политически организации с изявен национален характер“. Подробно за СБКК вж.: **Първанов, Георги.** Създаване на Съюза на българските конституционни клубове (юли-септември 1908). – Векове, 1982, кн. 6, 5-16; **Същият:** Политическата дейност на Съюза на българските конституционни клубове. – Македонски преглед, 1991, кн. 4, 23-48.

² **Михов, Милен.** С кръст и меч. Българската екзархия, ВМОРО и освободителните борби на българите в Македония и Одринско (1902-1912). Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2002, с. 323.

Партията търси решаването на националните задачи в тясна връзка с процеса на демократизиране на османската политическа и административна система. Проявява определен негативизъм към СБКК, считайки го за проводник на чужди сили³. Силно критична е и към Екзархията, в чието лице вижда официалната политика на България⁴. Дори и без задълбочаване в анализа на техните програмни документи е видно, че са противоречиви, със странен наивитет по отношение на новите властимащи и неадекватна критика към останалите национални фактори на терен.

Провеждането на първите парламентарни избори след възстановяването на конституцията през 1908 г. несъмнено е забележително събитие за всички българи във вилаетите, на което се възлагат големи надежди. Неслучайно призивите на министъра на външните работи и изповеданията в София ген. Стефан Папrikов са за масово участие на българите в изборите. Погледът е отправен към конституционните клубове, които да се заемат с агитация сред населението⁵. В същото време се наблюдава и негативната, но много характерна за нашите сънародници тенденция на разделяне на лагери. Това естествено ще бъде своевременен и подobaващо използвано от турските, а и от гръцките кръгове. Не е изненада явната симпатия на младотурците към привържениците на Сандански на база на техните открити виждания и активности⁶.

Комитетът „Единение и прогрес“ прилага печеливша за тях тактика, включваща отхвърлянето на идеята за национални квоти, формирането на единни коалиционни избирателни листи (с участието на турски, български, гръцки, албански и др. кандидати), неприемането на пропорционалното представителство и налагането на принципа на „паритетно представяне на всички националности в Европейска Турция“. В резултат на всичко това, въпреки численото си превъзходство в Солунски, Серски, Битолски и Скопски санджак, са избрани едва четирима български депутати: Тодор Павлов (Скопски санджак), Панчо Дорев (Битолски

³ **Първанова, Зорка.** Между неосъществения хюриет..., 101-102. Идеите за характера на партията са развити от новопоявилите се вестник „Народна воля“. Подробно за Българската народно-федеративна партия виж: **Първанов, Георги.** Народно-федеративната партия в националноосвободителното движение. – Векове, 1989, кн. 3, с. 31-40.

⁴ **Михов, Милен.** Цит. съч., 327-329; История на българите в документи, т. 1, ч. 2, Съст. **В. Георгиев, Ст. Трифонов.** София: „Просвета“, 1996, с. 532-538 – Програма, правилник и резолюция по аграрния въпрос на Народно-федеративната партия (Българска секция).

⁵ Македония и Тракия в борба за свобода. Краят на XIX – началото на XX век. Нови документи. Съст. **В. Георгиев, Ст. Трифонов.** София: Македонски научен институт, 1995, с. 553-554, док. 275 – Поверително писмо № 954, от 30 август 1908 г. от МВнРИ до Ат. Шопов.

⁶ Пак там, с. 520-522, док. 269 – Поверителен рапорт № 799 от 21 август 1908 от Ат. Шопов (БТА – Солун) до ген. Ст. Папrikов (МВнРИ).

санджак), Димитър Влахов (Солунски санджак) и Христо Далчев (Серски санджак). Същевременно и шестима турци, четирима гърци, един албанец мюсюлманин, двама сърбомани патриаршисти и един евреин. Благодарение на подкрепата на националните движения Младотурският комитет си осигурява мнозинство в долната камара на Парламента (Камарата на депутатите)⁷.

Участието на български представители в законодателния орган на държавата е ново стъпало за българската общност в модернизирания се империя, но малкият им брой поражда естествени съмнения в техните възможности да защитават интересите ѝ чрез прокаране на адекватни законодателни инициативи. Една от акциите, в които те участват активно, всъщност и единствената с положителен ефект върху българското население, е тази за обсъждане (през 1909) и приемане през 1910 г. на Закона за спорните църкви и училища. На 22 май същата година трима от депутатите – Т. Павлов, Хр. Далчев и Д. Влахов отправят до великия везир мемоар с искане за реформи в Македония и Одринско⁸. Прави впечатление, че сред подписите липсва този на Панчо Дорев, което е сигнал, че и сред камерния депутатски състав няма единство. Конформистките позиции на Дорев стават все по-явни. Макар и резултатите от активността на българските депутати да са скромни, трябва да се оцени техният опит за влияние на политическата сцена.

Конституционно-парламентарните устои на империята се оказват твърде крехки, а демократичните повеи – леки и неуспяващи да устоят на натиска. От средата на 1909 г. законодателната дейност на парламента тотално negliжира направените прокламации за свобода, равенство и сигурност на всички поданици, независимо от народност и вероизповедание. Приети са редица закони, целящи суспендиране правата на немюсюлманските общини:

- Закон за сдруженията (юли 1909), с който се забранява създаването на дружества „основани върху разлика на племена или народности“ (чл. 4). На практика се забраняват политически организации на народностен принцип – български, гръцки, арменски и др.⁹ Резултатът е разпускането

⁷ Първанова, Зорка. Между неосъществения хюриет..., с. 159–162.

⁸ История на българите в документи... съст. В. Георгиев, Ст. Трифонов, 529–532. Мемоарът съдържа осем глави, в които обосновано са представени основните проблеми на българското население във вилаетите при конституционния режим, а в заключението са формулирани десет искания.

⁹ Вести, г. XIX, бр. 127, 13 юли 1909; Първанова, Зорка. Легалните организации и партии на българското население в Османската империя. – В: Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878–1944. Т. 3. Редакционна колегия: В. Трайков,

на двете български партии СБКК и БНФП в края на 1909 – началото на 1910 г. Животът им на политическата сцена се оказва твърде кратък, а последствията за населението, чиито интереси защитават – силно негативни. Междувременно Ниязи бей (лидер на „Единение и прогрес“ в Битоля) създава Османски съединистки клуб в града, който е под опеката на младотурския комитет, но предвижда да се грижи за интересите на всички османски поданици¹⁰. Идеята вече е ясна.

- Законопроектът за четите от есента на 1909 г.¹¹ де факто прокарва агресивната и съпроводена с много насилие акция на правителството по обезоръжаване на населението.
- Обнародваният през април 1912 г. Временен закон за изменение на Закона за управление на вилаетите затвърждава намеренията на младотурците да игнорират правата и привилегиите на християнските общини. Върху тях е нанесен съкрушителен удар с отнемане на правото на християнските духовни началници да заседават в административните съвети на вилаетите, санджаците и казите¹².

Конгресът на комитета „Единение и прогрес“ от октомври 1910 г. със секретните си резолюции затвърждава поетия курс към създаване на мюсюлманско мнозинство в европейските вилаети на империята¹³. Новите управляващи надминават своите предшественици от отминалата абсолютистка ера, посягайки на права, регламентирани в османското законодателство от преди десетилетия. Възстановяването на конституцията и парламентарната суетня не са гаранция за правата на християните. Те се оказват пречка за стремежите на младотурците към отоманизация на империята.

Това е атмосферата, която цари във вилаетите в навечерието на вторите парламентарни избори в Турция след разпускането в началото на 1912 г. на османския парламент. Наред с упра-

Д. Мичев, Д. Дойнов, П. Шапкарев, С. Германов. София: Македонски научен институт-София; Институт по история при БАН, 1997, с. 235. В резултат на приемането на този закон, на 18 ноември 1909 г. Централното бюро на СБКК издава окръжно към местните конституционни клубове с призив да се саморазпуснат.

¹⁰ **Първанова, Зорка.** Между неосъществения хюриет..., с. 177; Македония и Тракия в борба за свобода... Нови документи, съст. **В. Георгиев, Ст. Трифонов**, с. 581-583, док. 291 – Програма на Битолския отомански съединистки клуб от 8 декември 1908 г.

¹¹ Вести, г. XX, бр. 3, 9 септември 1909. Законопроектът започва да се прилага, въпреки че не е гласуван в парламента.

¹² Глас, г. 1, бр. 64, 65 от 23, 24, април 1912. Както е видно и от датата, този временен закон е обнародван по време на мандата на Втория отомански парламент, чийто живот е само няколко месеца. Отбелязвам го тук, защото е показателен за последователната младотурска политика към отоманизация на империята и заличаване правата на християнските общини.

¹³ **Първанова, Зорка.** Между неосъществения хюриет..., с. 186.

вляващата „Единение и прогрес“ (Иттихат ве Тераки) в битката за депутатски места ще участва и силната опозиционна партия „Свобода и съгласие“ („Хюриет ве итилаф“). Тя се обявява за създаването на автономни национални области и децентрализацията на империята, но и за запазване на целостта ѝ. С тези програмни искания тя цели да привлече на своя страна националните малцинства в борбата си с младотурците¹⁴. Предстои предизборна кампания, в която ще вземат участие и представителите на българската общност. Досегашните влиятелни (макар и за кратко) партии СБКК и БНФП вече не са на политическата сцена, което изтласква отново на преден план официалната институция, представителка на българската народност в империята – Екзархията. Именно тя ще поеме върху себе си отговорността за участието на сънародниците ни в предстоящите парламентарни избори. Макар да не е политическа организация, при стеклите се обстоятелства, когато управляващият младотурски комитет ясно изразява намеренията си да заличи националните движения и да претопи немюсюлманските общини в единна отоманска нация, Екзархията осъзнава необходимостта да очертае насоките на бъдещата дейност. Тя оценява важноста на предстоящите избори, в резултат на които българите трябва да получат достойно представителство в отоманския парламент, което да отстоява техните интереси.

В тази обстановка Екзархията предприема стъпки за сближение с Цариградската патриаршия – другата официална църковна институция в империята. Те са в унисон с активизиралите се контакти между България и Гърция¹⁵. Двете православни църкви осъзнават необходимостта да загърбят многогодишните спорове и конфликти, предвид общата опасност от младотурската власт, чиито намерения за суспендиране правата на християнските общини са ясно изразени чрез многобройните законодателни инициативи, прокарвани в парламента. Сближението намира израз в подписаното на 18 януари 1912 г. споразумение за единодействие между Екзархията и Патриаршията¹⁶, което впоследствие се ориентира срещу управляващите от „Единение и прогрес“ на

¹⁴ Михов, Милен. Цит. съч. с. 350.

¹⁵ Стателова, Елена. Българо-гръцки политически отношения в навечерието на Балканската война. В: Известия. Притурка към Военноисторически сборник, 1984, т. 37, с. 48-58.

¹⁶ Македония и Тракия....Нови документи. Съст. В. Георгиев, В. Ст. Трифонов. с. 699-704, док. 361. Поверителен рапорт № 35 от Българската легация в Турция до министър-председателя Ив. Ев. Гешов в София. В него е приложен препис от споразумението, подписано на 18 януари 1912 г. между гръцки и български делегати за взаимно съдействие в предстоящите законодателни избори. От българска страна е подписано от Т. Павлов (бивш депутат от Скопски санджак, А. Христов и д-р В. Димов – членове на Смесения съвет на Българската екзархия).

предстоящите парламентарни избори. В основата му стоят две точки: определяне на точния брой депутати, които съответната нация се стреми да вкара в парламента, и правото ѝ да попълва своята кандидатска листа.

В този дух е екзархийското окръжно от 14 януари 1912 г. до митрополитите и управляващите епархии във вилаетите¹⁷. В него е посочено разумното начало, което да се следва за постигане на целите, а именно *„единомислие и единодействие“*, като се подчертава, че *„всяко усамотено действие на отделни лица и групи е вредно за общия успех и като такова трябва да не се допуска по никой начин“*. Припомнят се *„кървавите свади“* между българите и гърците, но се отбелязва, че това *„нерадостно минало“* трябва да се загърби, като занаяпред се *„открие пътят на задружните действия“* и на *братското споразумение*, както се полага на *„два единоверски народи с една съдба“*.

За да има единство в изборната борба между цялото паство, в Цариград се съставя Централна избирателна комисия от българи *„с изпитано родолюбие и привързаност към държавата“*. Тази комисия няма всенародни пълномощия, но се е наложила по силата на обстоятелствата. Нейната задача е *„да влезе в разбирателство за изборите с всички национални и политически групи в страната, на първо място с гърците“* и да се договори с тези, с които има съвпадане на възгледите и съгласие в интересите.

За основа в тези разбирателства комисията поставя следните искания:

1. Българският народ според числеността си трябва да бъде представен в отоманския парламент с 8 депутати: 2-ма в Битолско, 2-ма в Скопско, 2-ма в Сярско и по 1 в Солунско и Одринско.
2. Кандидатската листа за депутати е национална и правото за избор на кандидатите принадлежи на самата нация, респективно на комисията, която в дадения момент я

¹⁷ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 76-78. Окръжното (№ 3194) от 14 януари 1912 г. е подписано от екзарх Йосиф. В него е посочено, че след като на 5 януари 1912 г. парламентът е разтурен, правителството се е разпоредило за провеждане на незабавни избори. Окръжното е подготвено след проведените преди това разговори на екзарх Йосиф с Панчо Дорев (бивш депутат и привърженик на младотурската линия) и министъра на вътрешните работи Хаджи Адил бей и последвалите преговори с Талат бей и Халил бей. Последните завършват с неуспех, тъй като младотурците държат кандидатите да се съобразят с политиката на комитета „Единение и прогрес“ във всичко и отказват да допуснат в листите си „неблагонадеждни“ за тях хора. Екзарх Йосиф дава своята оценка за Талат бей и Халил бей: „тези хора не са опитни и просветени, а самонадеяни шовинисти“. Според екзарха младотурците разчитат на Панчо Дорев, Сандански, архимандрит Никодим (Одрин), Струмишки митрополит Герасим, Н. Наумов (Солун) и др. – Вж.: **Български екзарх Йосиф I**. Дневник. София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 774-776; **Михов, Милен**. Цит. съч., с. 351-353.

представлява. Т.е. една национална или политическа група няма право да посочва лицата за кандидати на други такива.

Екзархията няма да прибавя свои искания към тези на комисията. Тя се интересува от броя на представителите (най-малко 8) и от техните граждански достойнства¹⁸.

Ангажираността на Екзархията с изборния процес се потвърждава с издаденото ново окръжно от 21 февруари с.г. С него се предписва на всички екзархийски органи да се погрижат при съставянето на изборните списъци в тях да се вписват *„всички лица от екзархийското паство, на които законът дава изборно право“*, а самите изборни секции *„да се образуват правилно според закона и разума“*. А законът упълномощава духовните представители и старейците на всяка народност да поемат тези функции, като защитават правата на избирателите, следят за изборни нарушения и уведомяват своевременно за тях властите. Същевременно Екзархията установява, че не е достатъчно работено върху прокламираните от нея принципи – *„единомислие и единодействие“*. Затова тя приканва всички епархийски начальства в експресен порядък да ѝ съобщят какво са направили във връзка с изпълнението на екзархийското окръжно от 14 януари 1912 г. – за неговото разгласяване и тълкуване пред населението¹⁹.

Похвалната екзархийска идея за *„единомислие и единодействие“* на предстоящите парламентарни избори в някои случаи се оказва трудно изпълнима задача в средата на самото българско общество. Напрежението в Скопие в първите месеци на същата година е неоспоримо доказателство за това. За съжаление, вътрешните сблъсъци, обвинения и обиди не спомагат за успешно представяне на българските кандидати.

Още на 14 февруари членове на Скопския епархийски съвет и на Църковно-училищното настоятелство сигнализират екзарха, че до настоящия ден са държани от митрополията *„в пълно неведение относно съдържанието на поменатото окръжно“*. Те обвиняват някои местни *„подведомствени екзархийски органи“* в тайни съглашения със скопския клуб *„Единение и прогрес“* противно на наставленията на Екзархията. Подписалите писмото обявяват, че *„вдигат доверието си“* от тези преговарящи и считат

¹⁸ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 76-78. За Централната избирателна комисия вж. и **Михов, Милен**. Цит. съч. с. 354-355.

¹⁹ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 79-80. Екзархийско окръжно № 3907 от 21 февруари 1912 г. до митрополитите и управляващите епархии в екзархийската област.

водените преговори за недействителни²⁰. Екзарх Йосиф реагира съевременно с препоръка до митрополит Неофит „да оправят грешките, ако са имали такива“, като се постъпва съгласно екзархийското окръжно от 14 януари 1912 г.²¹

В отговор Скопската митрополия отхвърля обвиненията, заявявайки, че е направила всичко според наставленията и от своя страна отправя критики към епархийските съветници, че не са се явили на няколко поредни заседания. Независимо от това, на 23 февруари на събрание на градските първенци в сградата на митрополията е избрана временна комисия по изборите, „която да води работите“ и да бъде санкционирана от едно народно събрание. Атаките на архимандрит Дионисий са персонално насочени към бившия депутат Тодор Павлов и към българския консул Живко Добрев, които по думите му „разцепиха народа и го тикнаха в борба с правителството, от която борба само ще пожънем горчивите плодове“²². Явно е недоволството на протосингела към приетата линия за предизборни действия с опозицията.

В допълнение на горното на 8 март Дионисий съобщава на екзарха, че местният младотурски комитет няма да даде подкрепата си за двама българи – кандидат-депутати от Скопски санджак, а за един сърбин. Причината, която двамата пратеници изтъкнали, е българската подкрепа за опозицията в предстоящите избори²³.

В същото време Скопската избирателна комисия, председателствана от Георги Китинчев, представя своята гледна точка по казуса. Въпреки важността на споменатите екзархийски окръжни от 14 януари и от 21 февруари 1912 г. „тукашните митрополитски органи в лицето на Н.В. Преподобие архимандрит Дионисий, секретаря Т. Паскалев и касиера Ст. Георгиев не само не се съобразяват с горните постановления, ами правят всичко възможно, за да парализират дейността на изборната народна комисия“. За потвърждение на горното са изброени няколко примери: желанието на комисията да ѝ се определи в митрополитския дом стая за заседания не е удовлетворено; молбата да ѝ се осигури за един ден помощник в лицето на митрополитския чиновник Георги Ацев (който най-добре познава цялата Черногогория) е отхвърлена

²⁰ Пак там, л. 87.

²¹ Пак там, л. 88.

²² Пак там, л. 90-91. Писмо от Скопска българска митрополия до екзарх Йосиф, № 1759 от 2 март 1912 г. Писмото е подписано от протосингела на Скопска митрополия архимандрит Дионисий.

²³ Пак там, л. 92. Архимандрит Дионисий препоръчва на двамата младотурски пратеници, които го посетили, да коментират въпросите около изборите с изборната комисия в града, която е компетентна по темата. Митрополията вече на се занимава с този въпрос.

с претекст, че е нужно екзархийско предписание; привикването на селските кметове и свещеници става най-лесно чрез митрополията, но и в това отношение не е направено нищо и пр. Предвид всичко това от Екзархията се очаква съдействие за разрешаване на горните проблеми²⁴.

На 7 март Скопската комисия изпраща окръжно до останалите комисии в санджака, в което съобщава за състоялия се два дни по-рано Санджашки събор в Скопие, който приел общонационалната изборна платформа (изработена от Централната комисия и възприета от бившите депутати Т. Павлов, Хр. Далчев и Д. Влахов) и избрал с тайно гласоподаване и пълно вишегласие Тодор Павлов и Петър Попарсов за кандидати на предстоящите парламентарни избори. Приканват се останалите изборни комисии от санджака да издигнат за кандидати и двама мюсюлмани (които ще бъдат съобщени по-късно)²⁵.

В последвалото на 20 март ново окръжно, подписано от пред-

²⁴ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 48-49. Писмо на Скопската избирателна комисия до екзарх Йосиф от 2 март 1912 г. В писмото се излагат и стъпките по конституирането на Скопската избирателна комисия: Съгласно екзархийското окръжно от 14 януари 1912 г. № 3194 скопският епархийски съвет в заседанието си от 22 февруари е взел решение да се свика на следващия ден събраниена членовете на Епархийския съвет и черковно-училищното настоятелство с участието и на някои по-видни граждани, на което да се обсъди въпросът за участието на българското население в предстоящите избори. Събранието избрало една седемчленна изборна комисия, която се конституирала и започнала работа. На проведеното на 26 февруари общогражданско събрание, на което присъствали около 2000 скопски граждани, единодушно е гласувана резолюция, с която отново се утвърждава съставът на избраната комисия и тя е утълномоощена и занаяпред да действа в духа на гласуваната резолюция.

В писмото се посочва също, че Ст. Георгиев и учителят Ингилизов агитират населението да вдигне доверието си от изборната комисия и „по този начин да разцепят народа“.

Молбата на избирателната комисия към Екзархията е предвид краткото време, което остава, да направи „телеграфически“ нужните предписания до митрополитските чиновници „да се поставят в услуга на изборната комисия“ и да се разреши на Г. Ацев да ѝ съдейства.

²⁵ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 50-51. На санджашкия събор, свикан на 5 март 1912 г. по инициатива на българската избирателна комисия в Скопие присъстват 6 души - делегати, представляващи 6 от 9-те кази на санджака, а именно: Скопска, Велешка, Щипска, Кочанска, Кумановска и Паланечка.

Общонационалната изборна платформа е в съответствие с екзархийското окръжно, препоръчващо „единомислие и единодействие“. Антимладотурската линия на вестниците „Вести“, „Искра“ и „Право“ е възприета от Централната избирателна комисия и е отразена в нейната платформа. – вж.: **Първанова, Зорка**. Между неосъществения хюриет....с. 225-227.

На 6 март 1912 г. в Солун се свиква общ събор на представители на всички български санджашки избирателни комисии във вилаетите. Съборът възприема коалиционната линия на действие с гърците и с либералната опозиция. Утвърдени са кандидат-депутатите от всички санджаки: Битолски санджак – Емануил Ляпчев (член на Солунския апелативен съд) и Анастас Христов (мирски съветник при Екзархията); Солунски санджак – Димитър Влахов (бивш народен представител); Серски санджак – Христо Далчев (бивш народен представител и член на Мирския съвет при Екзархията) и Георги Томов (окръжен съдия в Драма); Скопски санджак – Тодор Павлов (бивш депутат) и Петър Попарсов (муарифски училищен инспектор); За Одринско – д-р Владимир Бурилков (главен редактор на вестник „Вести“) – вж.: **Михов, Милен**. Цит. съч. с. 357.

седателя на комисията Г. Китинчев и секретаря Л. Томов, са посочени имената на двамата мюсюлмани – кандидати на опозиционната итилафчийска партия – Сали бей от Скопие и Ходжа Саид ефенди. Така общата листа придобива следния вид: Т. Павлов, П. Попарсов, Сали бей и Ходжа Саид. Комисията препоръчва навсякъде гласните – българи да подкрепят единодушно гореспоменатите 4-ма общи кандидати. Партията „Свобода и съгласие“, от своя страна, изпраща окръжно до всички свои клубове и съмишленици в казите на санджака със същото послание²⁶.

Независимо от важността на момента и близостта на изборния ден, конфликтът между Скопска митрополия и избирателната комисия в града се задълбочава. Архимандрит Дионисий отхвърля всички обвинения в манипулиране на еснафите и саботиране работата на комисията и повтаря критиките към бившия екзархийски мирски съветник и депутат Тодор Павлов за партизанство и стремеж да компрометира митрополията. Той предлага екзархът да назначи специална анкетна комисия, която да проучи в детайли фактите²⁷.

Същевременно управителят на Трикласното педагогическо училище в Скопие Атанас Ковачев на 16 март уведомява екзарха, че митрополията иска сведения относно учителите, които са си позволили публични „нападки, хули, думи и клевети“ срещу владиката Неофит, т.е. да прави доноси. Управлението и учителският съвет на училището посрещат това с „голямо незадоволство“²⁸. В отговора си до Скопска митрополия Ат. Ковачев заявява, че не знае нищо по въпроса, но ще свика извънредно учителско заседание, на което ще *„имат думата онези, които имат смелостта да донасят...Към тях нека се обърне Св. Митрополия...“*. Управителят изразява своето възмущение и заявява: *„Моля ваше Високопреосвещенство занаяпред да не ме натоварвате с подобни извънредно деликатни и недостолепни за мен ангажименти“*²⁹.

Недоволството на председателя на Скопската избирателна комисия от митрополитските чиновници расте и по повод опита им, по неговите думи, да „превземат“, а след това „да осуетят санджашкия събор“, за който стана дума по-горе. Г. Китинчев

²⁶ ЦДА, ф. 246 К, оп. 1, а.е. 493, л. 52-53. Окръжно № 17 от 20 март 1912 г. на Скопската българска избирателна комисия до българските избирателни комисии в Скопски санджак.

²⁷ Пак там, л. 95-96. Писмо № 1876 от 15 март от Скопска митрополия до екзарх Йосиф.

²⁸ Пак там, л. 83-84. Приложено е и писмото на Скопска митрополия до Управителя на Трикласното педагогическо училище в Скопие Ат. Ковачев № 1865, от 14 март 1912 г. Писмото е подписано от протосингела архимандрит Дионисий.

²⁹ Пак там, л. 81-82. На 15 март 1912 г. се свика извънредно заседание на учителите от Скопското трикласно педагогическо училище, на което те отхвърлят обвиненията, че са говорили обиди срещу Скопска митрополия и митрополит Неофит. – ЦДА, ф. 246К, оп.1, а.е. 493, л. 101 – Протокол № 14 от заседанието.

убедено твърди, че митрополията е в контакт с итихадчийския клуб в града и всячески му съдейства в предизборната надпревара. Един от методите е да осигури свои делегати на събора (които да подкрепят „Единение и прогрес“), да въздейства върху архиерейските наместници в същия дух. Според него митрополията разединява българското общество, стреми се да компрометира кандидатурата на бившия депутат Тодор Павлов и с действията си цели *„да пропадне изборът на български опозиционни кандидати“*. Молбата към екзарха е да се разпорежи за *„бързото отстраняване от митрополията на поменатите чиновници“*, което според него е наложително предвид предстоящия първи тур на избори³⁰.

В началото на април се провеждат изборите за гласници в Скопски санджак. От избрани 202 души – 120 са турци, 55 – българи, а 27 – сърби. Според архимандрит Дионисий младотурската власт направила всичко възможно, за да увеличи броя на сръбските гласници, тъй като сърбите се обявили за поддръжници на управляващата партия, докато българите избрали „пътя на опозицията“³¹.

Последвалят втори тур на парламентарните избори се провежда в няколко последователни дни в различните градове на Скопски санджак. Резултатите са в полза на „Единение и про-

³⁰ Пак там, л. 54-57. В писмото си до екзарх Йосиф от 18 март 1912 г. Г. Китинчевизразява своето недоволство от митрополията и персонално от секретаря Тодор Паскалев, счетоводителя Ст. Георгиев и от техни поддръжници – учители, които по думите му се опитват да всеят недоверие към комисията сред еснафите.

Като пример за оказван натиск е посочено също, че след санджашкия събор отец Григорий поп Алексиев – архиерейски наместник в Крива Паланка, е принуден да подпише декларация, според която на всяка каза се предоставя правото сама да решава дали да подкрепи младотурския комитет или опозицията. Делегатите обаче *„с възмущение отхвърлят предложението да подпишат подобна декларация“*, а самият отец Григорий след обяснение в комисията отказва да ѝ даде „ход и гласност“.

Според Г. Китинчев *„връзките и духовното сродство на Итихадчийския клуб с хората от митрополията“* са още по-осъдителни поради факта, че комитетът „Единение и прогрес“ в Скопие е сключил споразумение със сърбите за подкрепа на техния кандидат на предстоящите избори. По неговите думи с действията си тези митрополитски чиновници целят *„да пропадне изборът на български опозиционни кандидати, да оправдаят своето поведение и да докажат, привидно, правотата на своята теза, че с опозицията не може да се спечели“*.

³¹ Пак там, л. 97-98. Писмо № 2061 от 9 април 1912 г. от Скопска митрополия до екзарх Йосиф, подписано от протосингела архимандрит Дионисий. В него са посочени избраните гласници по кази: В Скопска – 34 турци, 12 българи, 7 сърби; Щипска – 17 турци, 2 българи, няма сърби; Кочанска – 10 турци и 6 българи; Пехчевска – 9 турци и 3 българи; Радовишка – 8 турци и 2 българи; Велешка – 13 турци, 10 българи и 4 сърби; Кривопаланска – 2 турци, 3 българи и 7 сърби; Кумановска – 13 турци, 9 българи и 9 сърби; Кратовска – 5 турци и 8 българи; Качанска – 9 турци; В Тетовска и Гостиварскакази, които са в Скопска епархия, но административно спадат към Призренски санджак, са избрани съответно: Тетовска – 24 турци, 13 българи и 6 сърби; Гостиварска – 33 турци и 2 българи.

грес“, които получават 115 гласа, срещу 85 гласа за опозицията. В листата на правителствената партия влиза Тодор Паскалев, наред с Юсуф бей, Али Шефик бей и Спиро Ристич. Опозиционната листа включва: Тодор Павлов, Петър Попарсов, Сали бей и Саид ходжа. Кандидатите получават следните гласове: Юсуф бей – 109 гласа; Али Шефик бей – 115; Т. Паскалев – 116; Спиро Ристич – 109; Саид Ходжа – 86 гласа; Сали бей – 82; Т. Павлов – 85; П. Попарсов – 88³².

Разединението сред скопското българско общество дава своите негативни плодове. Заложените от Екзархията цели за двама българи депутати от Скопски санджак остават неизпълнени. Избирането на Тодор Паскалев за народен представител от листата на младотурската партия се посреща със скептицизъм и не намалява напрежението в града. Напротив, проведеното на 15 април по инициатива на изборната комисия гражданско събрание констатира: неуспех на националната листа, което според тях се дължи *„в голяма степен на митрополията и нейните органи“*; тайни преговори месеци преди изборния ден между митрополит Неофит и младотурската партия; саботаж на изборната комисия от страна на владиката. Събранието решава да натовари осемчленна комисия със задачата да изготви писмен протест до екзарх Йосиф, в който да изложи аргументирано нежеланието на *„гражданството в епархията“* да работи занапред с митрополит Неофит. В изпълнение на горното още на 23 април е изпратено писмо до екзарха, в което се излагат няколко основни обвинения към Неофити се иска вдигането му от митрополитския престол в Скопие³³.

В крайна сметка до това развитие на събитията не се стига, но напрежението не стихва и в следващите месеци. През май 1912 г. Екзархийският смесен съвет реагира на ситуацията и сформира анкетна комисия от Велешкия митрополит Мелетий и екзархийския съветник Йордан Мирчев, която да проучи на място

³² Пак там, л. 99-100. Писмо 2081 от 12 април от Скопска митрополия до екзарх Йосиф. Отбелязано е как се разпределят гласовете по кази. За избраните български депутати от листите на „Единение и прогрес“ в другите санджаци вж. **Георгиев, Георги Г.** Българо-албански политически отношения (1908-1912). София: Македонски научен институт, 2019, с. 37.

³³ ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 64-66. Писмо от 23 април 1912 г. от осемчленна комисия, упълномощена от Гражданско събрание, проведено в Скопие на 15 април с.г. (присъстват членове на Епархийския съвет, Училищното настоятелство, членове на епархийските избиратели в Скопие и епархията, представители на всички еснафи и махали в града). Приложен е и протокол от споменатото гражданско събрание с 62 подписа. Обвиненията към владиката Неофит са идентични с тези, отправяни към него в писмата на Скопската изборна комисия, които са цитирани по-горе в изложението: митрополит Неофит не се съобразява с екзархийските разпоредби за „единомислие и единодействие“, саботира работата на изборната комисия и е в колаборация с управляващата партия „Единение и прогрес“ в разрез с екзархийските предписания.

оплакванията на скопските граждани. Комисията изпълнява съвестно своята работа и през юни изготвя подробен рапорт, към който прилага и самите протоколи от направените разследвания по случая. Основните обвинения към митрополит Неофит се потвърждават. Самият владика не крие своята проправителствена позиция – контактите, разбирателството и подкрепата за изборите на управляващата партия „Единение и прогрес“³⁴.

Случаят в Скопие е поредното доказателство, че раздорът в средата на самото българско общество винаги води до негативни последици. Макар и всички да са наясно с важността на момента, това не е достатъчен стимул за обявеното „единомислие и единодействие“. Самата Скопска митрополия се отклонява от начертаната от Екзархията стратегия за участието на българите в изборния процес на страната на опозицията. Затова и успешното представяне на един български депутат от правителствената листа не е приветствано от гражданите на Скопски санджак. Новият парламент, в който младотурската партия има мнозинство, се оказва с кратък живот. В края на лятото на 1912 г. той е разтурен и са обявени предсрочни избори, но вече на прага на предстоящата Балканска война, която очертава нова политическа обстановка в региона.

³⁴ Пак там, л. 71-74; 106-132. Рапорт на Анкетната комисия от юни 1912 г. с приложени протоколи от направените от нея разследвания. В периода от 26 май до 1 юни 1912 г. Велешкият митрополит Мелетий и екзархийският съветник Йордан Мирчев организират редица срещи: с излъчената от гражданското събрание комисия; с група, упълномощена от папукчийския еснаф и от жители на махалите „Гази ментеш“ и „Ени-махале“; с някои първенци и други граждани на Скопие. Комисията констатира сериозно напрежение сред скопското общество, силно критично отношение към митрополит Неофит. Разследването потвърждава основните обвинения към владиката.

На 18 август 1912 г. екзарх Йосиф отправя лично писмо до председателя на изборната комисия в Скопие Г. Китинчев, в което признава, че по време на предизборната борба, преди и след нея, Скопският митрополит Неофит е „държал един възглед и упражнил някои способности за действие, които се оказаха наистина неправилни“. Той отдава това обаче на предизборната борба, в която има различни виждания относно избираемите лица и способите на действие. Анкетата в Скопие и оценката на Смесения съвет при Екзархията установили, че не се налага наказание – вдигане от митрополитския престол. Екзархът оценява високо заслугите на Г. Китинчев, като разчита на него и на „другите достойни граждани, стояли начело на изборната борба в Скопие“ да съдействат за поправяне на неприязнените отношения „между паство и пастир“, зада се възобнови „мирът и съгласието за общо благо и напредък“ След това Екзархията ще обяви какво наказание е предвидила за действията на Неофит. (ИЦА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 493, л. 68-70).

ON THE EVE OF THE PARLAMENTARY ELECTIONS IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1912: UNITY AND DISUNITY OF THE BULGARIANS IN THE VILAYETS. THE CASE IN SKOPJE

Assoc. Prof. Rositsa Lelyova, PhD

Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The Young Turk coup of July 1908 put an end to the absolutist regime of Sultan Abdul Hamid II and opened the way to the constitutional era in the Ottoman Empire. A parliament was formed, with representatives of the various nationalities, including the Bulgarian one. However, the high hopes of the population for true „huriyet“ (freedom) have been deceived and the new government revealed its true goals, namely the suspension of the autonomy of the non-Muslim municipalities and the creation of a single Ottoman nation. This naturally led to a confrontation between the Christian nationalities and the Young Turks. On the eve of the second parliamentary elections in the spring of 1912 the Exarchate assumed responsibility for the participation of our compatriots in the upcoming parliamentary elections. Dissatisfaction with the policies of the Young Turk government led to a rapprochement between the Bulgarian Exarchate and the Patriarchate of Constantinople and their orientation towards the liberal opposition in the election campaign. In Skopje, however, the metropolia did not comply with the Exarchate's decrees and gave its support to the ruling „Unity and Progress“ committee. This caused a serious clash with the Skopje Election Commission, which is responsible for organizing the election process. The Sanjak Assembly in the city adopted the nationwide election platform and nominated two Bulgarian candidate MPs as part of the opposition list. The clash of views and the lack of unity among the Bulgarian Skopje society led to the failure to achieve the goals set by the Exarchate, a loss for the opposition candidates and the election of only one Bulgarian MP from the Skopje Sanjak to parliament.

Keywords: Ottoman Empire; parliamentary elections 1912; Skopje; Bulgarian Exarchate; Skopje metropolia; candidate MPs.

Доц. д-р Росица Лельова

Институт за исторически изследвания –

Българска академия на науките

e-mail: rossi_leviova@abv.bg

ORCID ID: 0000-0001-6381-4317